

ՎԱՐԶԻՔ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՐԱՏՐԱԿԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ
ФОНД ПО ИЗУЧЕНИЮ АРМЯНСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ

ВАРДЗԿ

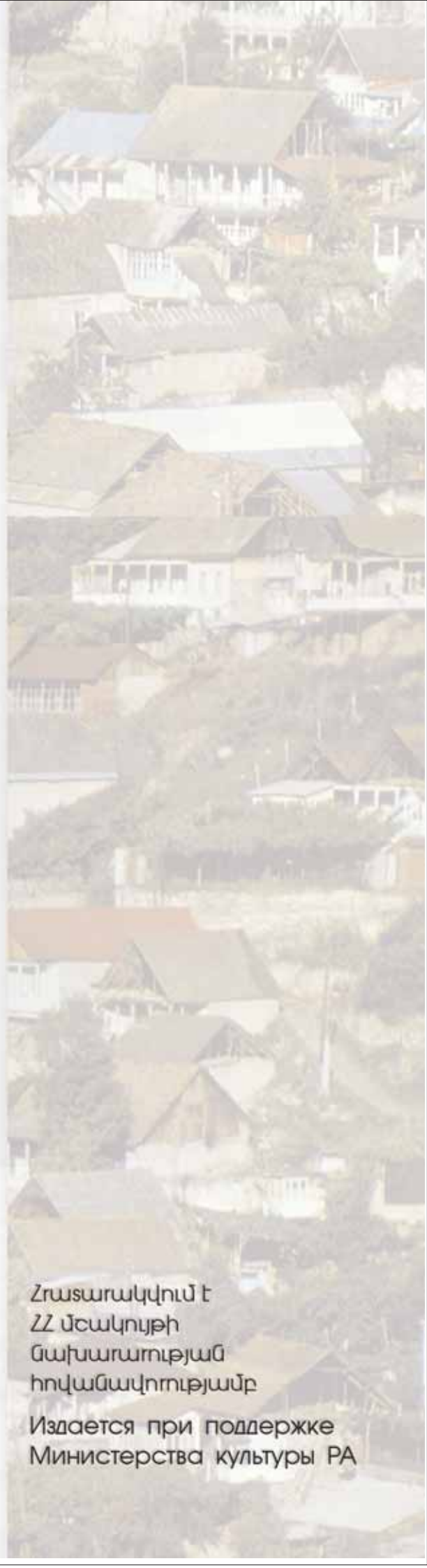
№ 3 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ - 2010 - ԱՓՐԻԼ - 2011
DECEMBER - 2010 - APRIL - 2011

ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ
ԱՂԻԲԵՉԱՆՈՒՄ

СОСТОЯНИЕ АРМЯНСКИХ
ПАМЯТНИКОВ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Հրահարակվում է
 ՀՀ մշակույթի
 նախարարության
 հովանավորությամբ

Издается при поддержке
 Министерства культуры РА

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՐՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Անհիշելի ժամանակներից հայերով բնակեցված և Մեծ ու Փոքր Հայքերի պետականության սահմանների մեջ ընդգրկված Հայկական լեռնաշխարհը չափազանց հարուստ է երկրամասի բնիկների արարած բազմադարյան տարաբնույթ պատմական հուշարձաններով:

Ներկայիս Հայաստանի Հանրապետությունն իր մեջ ընդգրկում է Հայկական լեռնաշխարհի կամ Պատմական Հայաստանի տարածքի շուրջ 10%-ը (և ԳՀ-ի հետ՝ մոտ 14%-ը), իսկ լայնածավալ հայրենիքի մնացյալ հատվածը տրոհված է Հայաստանի Հանրապետության հարևան երկրների՝ Թուրքիայի, Ադրբեջանի (ներառյալ վերջինիս ենթակայության ներքո գտնվող Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետությունը), Վրաստանի և Իրանի միջև:

Ի հետևանք այս ամենի՝ հայկական պատմական հուշարձանների մեծագույն մասն էլ ինքնաբերաբար գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության սահմաններից դուրս:

Անցած 8-9 տասնամյակների ընթացքում (1920 թ.-ից ի վեր) Հայաստանի հարևան պետությունները հայկական պատմական հուշարձանների պահպանության հարցում դրսևորել են տարբեր մոտեցումներ: Բացառությամբ Իրանի՝ Հայաստանի Հանրապետության մյուս երեք հարևանների տարածքներում հայկական պատմական հուշարձանները ոչ միայն ենթակա չեն եղել պահպանության, այլև ծրագրված և միտումնավոր ոչնչացվել են:

1918 թ. կնքահայր Թուրքիայի դիվանագիտական հաղթանակով, գործուն մասնակցությամբ և հոգածությամբ ստեղծված, իսկ 1920 թ. բոլշևիկների կամքով ամրագրված և տարածքի կիսով չափ հայոց բնօրրանի, կիսով չափ էլ հայ մշակույթով ներթմված պատմական Աղվանքի սահմաններում ձևավորված նորելուկ և ինքնահնար Ադրբեջանի Հանրապետության¹ իշխանությունները հենց առաջին տարիներից ի վեր եթե ոչ թշնամական, ապա առնվազն խտրական վերաբերմունք են դրսևորել հայկական պատմական հուշարձանների նկատմամբ:

Բնիկ հայկական պատմական լայնածավալ տարածքների՝ Ադրբեջանի կազմում հայտնվելու

СОСТОЯНИЕ АРМЯНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Армянское нагорье, с незапамятных времен населенное армянами и включающее в свои границы государства Великой и Малой Армений, чрезвычайно богато созданными за многие века коренным населением региона разнообразными историческими памятниками.

Современная Республика Армения включает в свои границы около 10%-ов (вместе с НКР—около 14%-ов) территории Армянского нагорья или Исторической Армении, а остальная часть обширной родины разделена между соседями Республики Армения—Турцией, Азербайджаном (включая входящую в ее состав Нахиджеванскую Автономную Республику), Грузией и Ираном.

Вследствие всего этого большая часть армянских исторических памятников находится вне границ Республики Армения.

За прошедшие 8-9 десятилетий (с 1920-ого года) соседние с Арменией страны проявили разные подходы к вопросу о сохранении армянских исторических памятников. За исключением Ирана, на территориях остальных трех соседей Республики Армения армянские исторические памятники не только не охранялись, но и планомерно и преднамеренно уничтожались.

В 1918 г., в результате дипломатической победы и активного участия ее "крестного отца"—Турции, была создана Азербайджанская Республика. Половину самопровозглашенной страны составляла территория исторической Армении¹, остальную часть—исторический Агванк (Кавказская Албания), пронизанный армянской культурой. В 1920 г. большевики установили Советскую власть в стране, власти которой с самого начала проявили если не враждебное, то, как минимум, предвзятое отношение к оказавшимся под их контролем армянским историческим памятникам.

Вследствие того, что обширные исконно армянские исторические территории оказа-

¹ Ադրբեջանի Հանրապետությունը ծնունդ է առել Հայաստանի Արցախ, Ոսիք մահանգների, Նախիջևանի երկրամասի, իսկ մինչ Արցախյան ազատամարտը նաև Սյունիք մահանգի Քաշատաղ, Քաշունիք և Կովսական գավառների՝ Հայաստանից օտարման և Ադրբեջանին բռնակցելու արդյունքում:

¹ Азербайджанская Республика возникла вследствие отчуждения и аннексирования исторических областей Армении Арцах, Утик, Нахиджеванского края, а до Арцахской освободительной войны—гаваров (округов) Кашатаг, Кашуник и Ковсакан исторической области Сюник.

հանգամանքով պայմանավորված՝ հանրապետության տարածքն իրենից ներկայացնում է մշակութային միանգամայն տարբեր երկու միջավայր:

Առաջին խմբում հազարամյակների ընթացքում երկրամասի բնիկների, ինչպես նաև հայկական քաղաքակրթությունը կրող աղվանական որոշ ցեղերի ստեղծած նյութական մշակույթի՝ 1960-ական թվականներից ի վեր աղվանական հայտարարված հուշարձաններն են, իսկ երկրորդում՝ արաբական արշավանքներից ի վեր, բայց առավելաբար ուշ միջնադարում երկրամաս թափանցած բյուրքական և քրդական գանազան ցեղերից, պարսիկ տիրակալներից և բռնությամբ մահմեդականացած բնիկների մի մասից ժառանգված, 1935 թ.-ից² հետո «աղբրեջանական» պիտակավորված կովկասյան թաթարների՝ անհամեմատ ավելի փոքրաթիվ և տեսակով սահմանափակ հուշարձանները (դրանք գլխավորապես խանական ապարանքներ են, մզկիթներ և գերեզմանական հուշարձաններ՝ դամբարաններ, տապանաքարեր):

Աղբրեջանական իշխանությունների՝ հուշարձանների նշյալ երկու խմբերի ուսումնասիրության և պահպանության խնդիրներին առնչվող վերաբերմունքը հենց սկզբից էլ եղել է ընդգծված խտրական:

Ասվածը փաստենք հետևյալ համեմատությամբ: Երբ 1920-1940-ական թվականներին ողջ Խորհրդային Միությունն ալեկոծվում էր հակակրոնական՝ աթեիստական գաղափարախոսությամբ, Աղբրեջանում չքանդվեց ոչ մի մզկիթ, այլ կառուցվեցին նորերը, մինչդեռ զուգահեռաբար ավերվեցին և խաչառ անհետացան միջնադարյան տասնյակ վանքեր և եկեղեցիներ:

1950-1960-ական թվականներին, երբ խորհրդային տերությունն այլևս հրաժարվել էր պաշտամունքային հուշարձանների դեմ իրականացված հակակրոնական կույր պայքարից, Աղբրեջանում պետական հովանավորությամբ շարունակվում էր քրիստոնեական ծագում ունեցող հայկական միջնադարյան հուշարձանների (վանքեր, եկեղեցիներ, մատուռներ և խաչքարերով գերեզմանոցներ) զանգվածային ջարդարարությունը:

Աղբրեջանի տարածքում հայտնված հայկական հուշարձանների ոչնչացման պետական-

լիսը в составе Азербайджана, культурное наследие в этой стране представляет собой 2 разные группы.

Первую группу составляют памятники материальной культуры, созданные за тысячелетия коренным населением края, а также носителями армянской цивилизации—некоторыми агванскими (кавказскими албанами) племенами, которые с 1960-ых гг. были объявлены албанскими. Вторую группу составляют памятники, несравненно более многочисленные и ограниченные по разнообразности (главным образом ханские дворцы, мечети и погребальные памятники—гробницы, надгробные камни), унаследованные от проникших в край различных курдских и тюркских племен (во время нашествий арабов, но преимущественно в позднем средневековье), персидских владык, части насильственно обращенного в магометанство коренного населения и кавказских татар (которых с 1935 г. окрестили “азербайджанцами”²).

Отношение азербайджанских властей к проблеме изучения и охраны вышеперечисленных памятников обеих групп с самого начала было подчеркнуто предвзятое.

Сказанное подтвердим следующим сравнением: в то время как в 1920-1940-ых гг. весь Советский Союз был пронизан антирелигиозной (атеистической) идеологией, в Азербайджане не только не было снесено ни одной мечети, но и были построены новые, одновременно десятки средневековых монастырей и церквей были разрушены и полностью уничтожены.

В 1950-1960-ых гг., когда советское правительство уже отказалось от антирелигиозной слепой борьбы против культовых памятников, в Азербайджане, при согласии государства, продолжалось массовое уничтожение армянских средневековых христианских памятников (монастырей, церквей, часовен и кладбищ с хачкарами).

Государственная политика по уничтожению оказавшихся на территории Азербайджана армянских памятников, по сути, не

2 Մինչև 1935 թ. նորարոյս պետության (Աղբրեջան անունը քաղաքական հետախար նկատառումներով գողացված է հարևան Իրանի պատմական Ատրպատական նահանգից) անունով «աղբրեջանցիներ» էին կոչվում հանրապետության բոլոր ազգությունների ներկայացուցիչները (ինչպես՝ ԱՄՆ-ի քաղաքացիներին՝ ամերիկացիներ, Ֆրանսիայի քաղաքացիներին՝ ֆրանսիացիներ և այլն), սակայն դրանից հետո «աղբրեջանցի» բառը մասնավորեցվեց և առանձնաշնորհվեց հանրապետության միայն թաթարազգի բնակչությանը:

2 До 1935 г. именем новоиспеченного государства (из далеко идущих политических соображений название "Азербайджан" было украдено у исторической области Атрпатакан (Атурпатакан)-Адарбадакан или Азарбайджан, находящейся в соседнем Иране) "азербайджанцами" назывались представители всех национальностей государства (как граждане США называются американцами, а Франции—французами и т.д.), но после этого слово "азербайджанец" стало употребляться в более конкретном смысле и обозначало только представителей татарского населения.

րեն գործադրվող քաղաքականությունը, ըստ էության, ոչ միայն չդադարեց, այլև նույնիսկ չմեղմացավ անգամ 1960-ական թվականներից հետո, երբ քաղաքական պատվեր կատարող ադրբեջանցի պատմաբաններն ու ճարտարապետները հանկարծ և միահամուռ կերպով աղվանական հռչակեցին (հինք է ընդունվել Դ դարից ի վեր հայ առաքելադավան, սակայն արդեն Ժ դարից հետո պատմության թատերաբեմը լքած և այլևս որևէ սկզբնաղբյուրով չվկայվող աղվանական ցեղերի գոյությունը) մինչև ԺԹ դարը կառուցված հայկական բոլոր հուշարձանները:

Հարկ է նշել, որ աղվանական պիտակավորված հայկական հուշարձանների աննախադեպ և համատարած ոչնչացման գործընթացը սկիզբ է առել Ադրբեջանի անկախացումից (1991 թ.) ի վեր և առկա տվյալների համաձայն՝ ցարդ շարունակվում է նույն թափով:

Ինչ վերաբերում է Արցախյան ազատամարտի ընթացքում տուժած պատմական հուշարձաններին, ապա այստեղ հատկանշական է, որ ավերվել են ոչ միայն այն հուշարձանները, որոնք թեկուզ մի կարճ ժամանակահատված հայտնվել էին ադրբեջանական զինուժի վերահսկողության ներքո, այլև այնպիսիք, որոնք գտնվում էին ռազմական գործողություններից շատ հեռու:

1994 թ. մայիսից հաստատված զինադադարից հետո և ցարդ հայկական հուշարձաններն ընդհանրապես, իսկ պաշտամունքային և գերեզմանական հուշարձանները մասնավորապես Ադրբեջանում շարունակում են ոչնչացնել արդեն պետական ամենաբարձր մակարդակով՝ անփառունակ այդ գործին մասնակից դարձնելով նույնիսկ երկրի ռազմական ուժերին:

Ամփոփելով հայկական պատմական հուշարձանների նկատմամբ ադրբեջանական իշխանությունների վարած տևական ժխտողական քաղաքականության էությունը՝ դժվար չէ նկատել, որ տեղի ունեցածը նույնական է 1915 թ.-ից ի վեր Արևմտյան Հայաստանում, 1975 թ.-ից հետո Հյուսիսային Կիպրոսում, վերջին տարիներին էլ սերբական Կոսովո մարզում կատարվածների հետ, ուստի հստակ է, որ այոց հայրենիքներում ստեղծված թյուրքական պետությունների մոտեցումներն ու գործողությունները միօրինակ են և բխում են նվաճած երկրամասերն իբր այդ ձևով յուրացնելու և իրենց սերունդների համար ապահովագրելու մտահոգությունից:

Ի հետևումն վերոշարադրյալի՝ հարկ ենք համարում շեշտել, որ Ադրբեջանի հակամշակույթ քաղաքականությունն արդեն իսկ ոչ միայն ահռելի վնաս է հասցրել երկրի մշակութաստեղծ բնիկ ժողովուրդներին, այլև միևնույն ժամանակ անդառնալի կորուստ է պատճառել համաշխարհային քաղաքակրթությանը:

только не уменьшилась, но и не смягчилась после 1960-ых гг., когда выполняющие государственный заказ азербайджанские историки и архитекторы неожиданно и единогласно объявили агванскими (албанскими) построенные до XIX века все армянские памятники (принято за основу существование албанских племен, которые с IV века были адептами Армянской Апостольской Церкви, но уже после X века покинули историческую сцену и более не упоминались в каких-либо первоисточниках).

Следует отметить, что процесс беспрецедентного и широкомасштабного уничтожения объявленных "албанскими" армянских памятников начался сразу после провозглашения Азербайджаном независимости (1991г.) и, согласно имеющимся данным, продолжается и поныне с тем же размахом.

Что касается поврежденных во время Арцахской освободительной войны исторических памятников, то примечательно, что были разрушены не только те памятники, которые на короткое время оказались под контролем азербайджанских войск, но и те, которые находились очень далеко от театра военных действий.

После установления режима прекращения огня в мае 1994 года и поныне, армянские памятники в целом, а религиозные и погребальные памятники—в частности, в Азербайджане продолжают уничтожаться уже на высшем государственном уровне, при непосредственном участии вооруженных сил этой страны.

Обобщая суть продолжительной политики отрицания, проводимой азербайджанскими властями по отношению к армянским историческим памятникам, нетрудно заметить, что происходящее тождественно событиям, произошедшим в Западной Армении после 1915 г., в Северном Кипре—после 1975 г. и в последние годы—в сербском крае Косово. Очевидно, что подходы и действия тюркских государств, созданных на землях других народов, одинаковы и исходят из желания окончательно присвоить завоеванные таким образом территории и передать их последующим поколениям.

Исходя из вышесказанного, следует подчеркнуть, что антикультурная политика Азербайджана нанесла не только колоссальный ущерб создавшим свою культуру коренным народам страны, но в то же время причинила непоправимый вред мировой цивилизации.

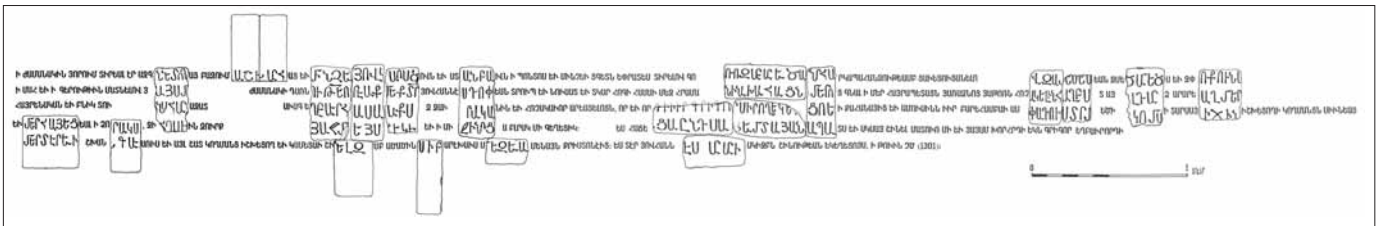
**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ
ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻՆ ԲՈՆԱԿՑՎԱԾ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՄ
ՄԻՆՉԵՎ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԸ**

**СОСТОЯНИЕ АРМЯНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ
ПАМЯТНИКОВ В АННЕКСИРОВАННЫХ СОВЕТСКИМ
АЗЕРБАЙДЖАНОМ РАЙОНАХ ДО АРЦАХСКОЙ
ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ**

ԾԱՐ ԳՅՈՒՂ, ՔԱՐՎԱՇԱՆՈՒ ՇՐՋԱՆ. Տրտու և Ծար գետերի միջև՝ հրվանդանաձև երկարած լեռնաճյուղի ավարտին տեղադրված, մինչև 1950-ական թվականների սկզբները կանգուն, ապա հիմնահատակ քանդված Գետամիջո վանքի (1301 թ.) տեղը և վանքի ճարտարապետական բեկորները որպես շինանյութ գործածված վանքատեղիին կից հիմնված Վանք անունը կրող աղբբեջանաբնակ գյուղի բնակելի շինությունների որմերում (լուս.՝ Սամվել Կարապետյանի, 1993 թ.)

СЕЛО ЦАР, КАРВАЧАРСКИЙ РАЙОН. Место простоявшего до 1950-ых гг., а затем разрушенного до основания монастыря Гетамиджо (1301 г.), находившегося между реками Трту и Цар, на краю мысообразного отрога; использованные как стройматериал архитектурные обломки монастыря в стенах жилых построек населенного азербайджанцами села Ванк (по-армянски "Монастырь"), основанного около монастыря (фот. Самвела Карапетяна, 1993 г.)

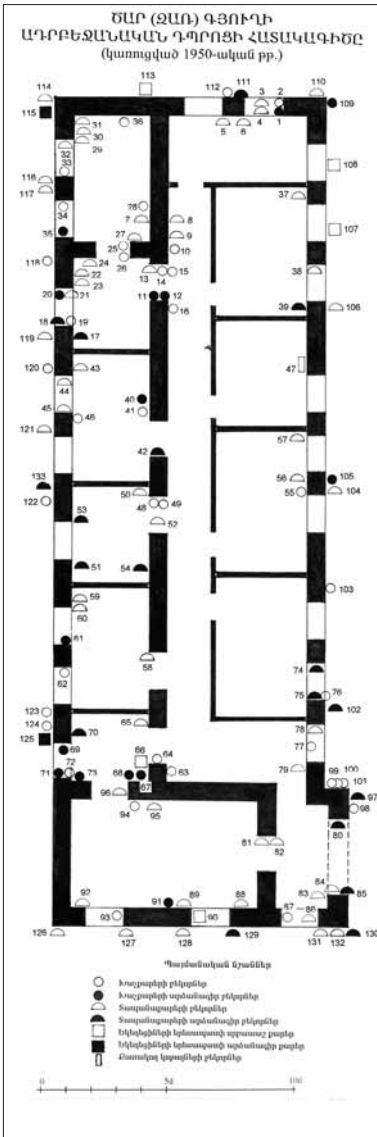

ԾԱՐ ԳՅՈՒՂ, ՔԱՐՎԱՇԱՆՈՒ ՇՐՋԱՆ. Գետամիջո վանքի ավերումից հետո բեկորների մի մասը՝ փոխադրված մերձակա Չրաղ գյուղ և գործածված 1950-ական թթ. կառուցված դպրոցի շինության մեջ (լուս.՝ Սամվել Կարապետյանի, 1993 թ.)
СЕЛО ЦАР, КАРВАЧАРСКИЙ РАЙОН. Обломки разрушенного монастыря Гетамиджо, перенесенные в расположенное рядом село Чраг и использованные в строительстве местной школы в 1950-ых гг. (фот. С. Карапетяна, 1993 г.)

ԾԱՐ ԳՅՈՒ, ՔԱՐՎԱՇԱՆՈՒ ՇՐՋԱՆ. 1950-ական թթ. ոչնչացված գյուղամիջի Մայր և Սբ. Սարգիս եկեղեցիների, նաև խաչքարերով ընդարձակ գերեզմանոցի հարյուրավոր բեկորները որպես շինանյութ օգտագործվել են նույն գյուղի դպրոցի կառուցման ժամանակ (լուս.՝ Սամվել Կարապետյանի, 1993 թ.)

СЕЛО ЦАР, КАРВАЧАРСКИЙ РАЙОН. Сотни обломков уничтоженных в 1950-ых гг. двух церквей села—Соборной и Сурб Саркис, а также хачкаров обширного сельского кладбища были использованы как стройматериал во время строительства местной школы (фот. С. Карапетяна, 1993 г.)

ՃԱՐ ԳՅՈՒԴ, ՔԱՐՎԱՇԱՌԻ ՇՐՋԱՆ. 1950-ական թթ. ոչնչացված գյուղամիջի Մայր և Սբ. Սարգիս եկեղեցիների, նաև խաչքարերով ընդարձակ գերեզմանոցի հարյուրավոր բեկորները որպես շինանյութ օգտագործվել են նույն գյուղի դպրոցի կառուցման ժամանակ (լուս.՝ Սամվել Կարապետյանի, 1993 թ.): Հայ մշակույթի ջարդը ներկայացնող աղբրեջանական դպրոցի հատակագիծը

СЕЛО ЦАР, КАРВАЧАРСКИЙ РАЙОН. Сотни обломков уничтоженных в 1950-ых гг. двух церквей села—Соборной и Сурб Саркис, а также хачкаров обширного сельского кладбища были использованы как строительный материал во время строительства местной школы (фот. С. Карапетяна, 1993 г.). План азербайджанской школы, служащей документальным свидетельством уничтожения армянского культурного наследия

ՋՈՒԿԱ, ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ Ի.Ղ. միջնադարյան ընդարձակ գերեզմանոցի հարյուրավոր խաչքարերը 1970-1980-ական թվականներին մետաղական սեպերի օգնությամբ վերածվում էին խորանարդների և փոխադրվելով այլ վայրեր՝ գործածվում շինարարության մեջ

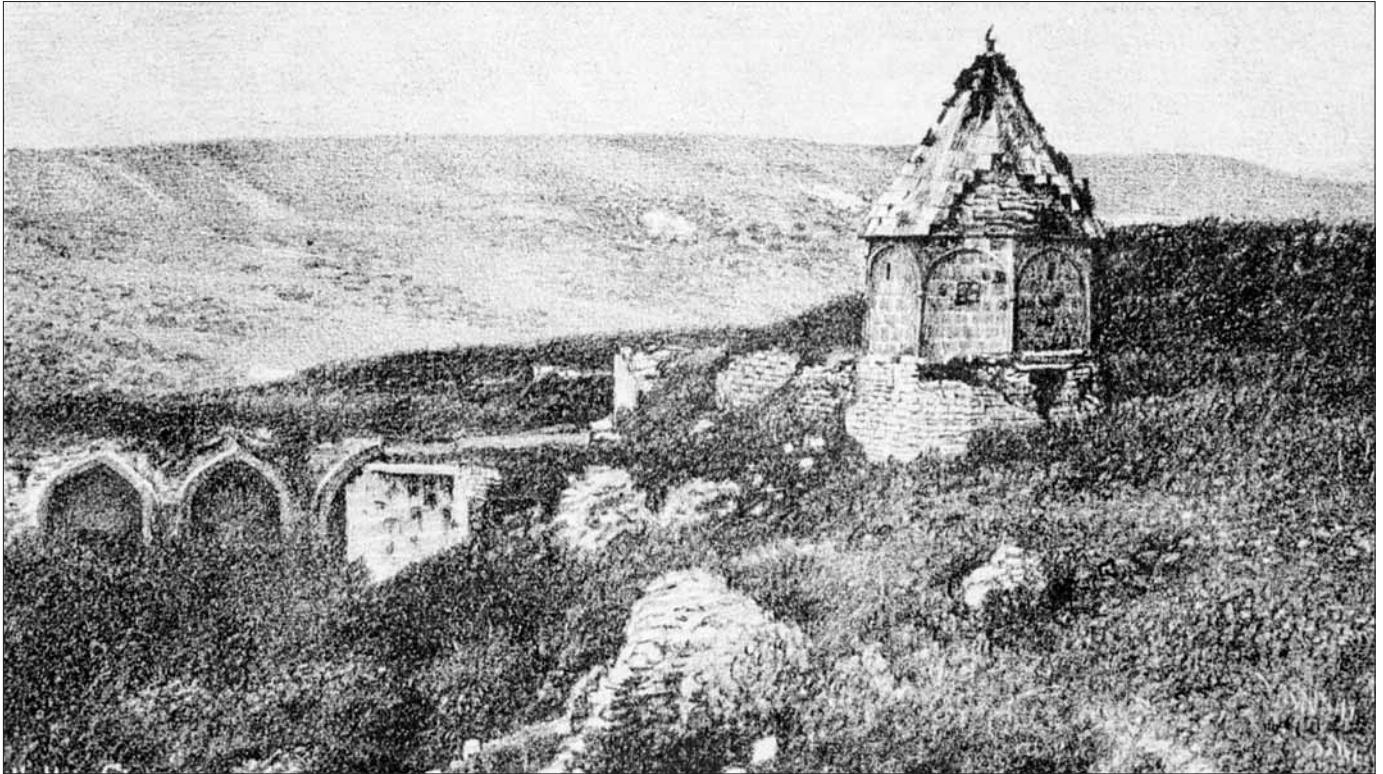
ДЖУГА (ДЖУЛЬФА), НАХИДЖЕВАНСКАЯ (НАХИЧЕВАНСКАЯ) АВТНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА. В 1970-1980гг. сотни хачкаров обширного кладбища были раздроблены металлическими зубилами на куски и перенесены в другие места для использования в качестве стройматериала

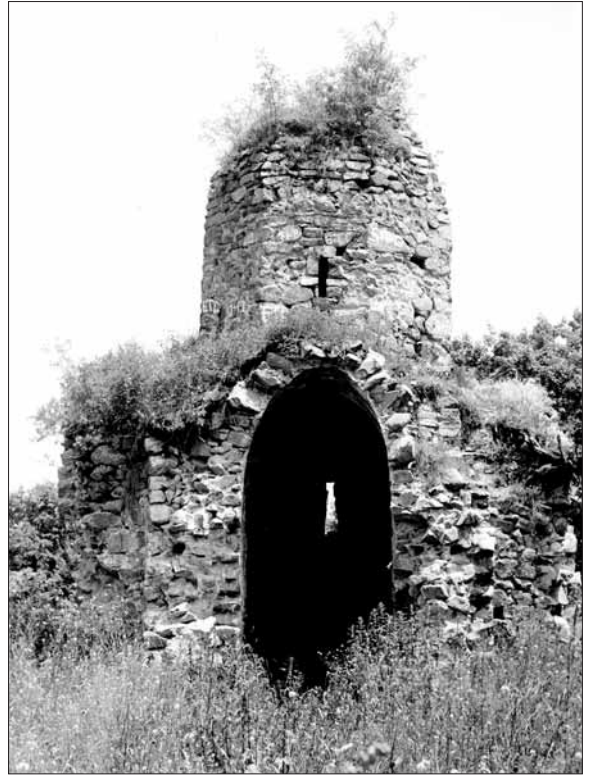
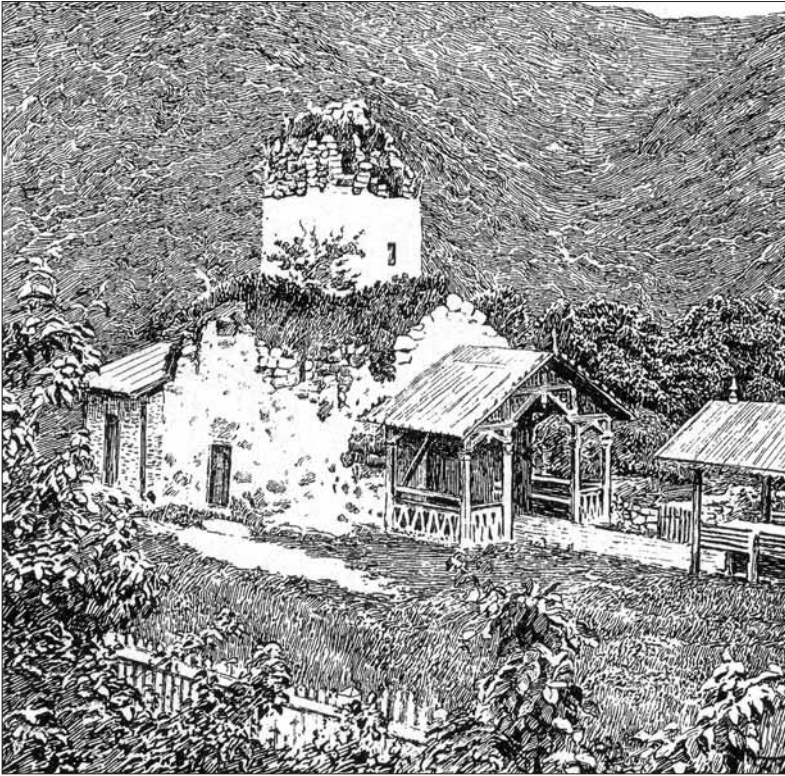
ԼԱԼԱԶԱՐԻ ԿԱՍՏԻՐՉ, ՔԱՇԱՏԱՐԻ ՇՐՋԱՆ, ԱՐՑԱԽ. Սիմեոն Լալազարյանցի միջոցներով 1867 թ. Որոտան գետի վրա կառուցված երկթռիչք կամուրջը և միտումնավոր քերված հայերեն շինարարական արձանագրությունը, խաչը քերված խաչքար Քարվաճառի քանդարանի տարածքում

МОСТ ЛАЛАЗАРА, КАШАТАГСКИЙ РАЙОН, АРЦАХ. Построенный в 1867 г. на средства Симеона Лалазарянца двухпролетный мост; умышленно соскобленная армянская строительная надпись; разбитый хачкар с соскобленным крестом на территории музея Карвачара

ՄԵՅՍԱՐԻ ԳՅՈՒՂ, ՇԱՄԱԽԻՆԻ ՇՐՋԱՆ. Մեյսարու Սր. Աստվածածին վանքը (լուս.՝ արտատպված «Տարազ» հանդեսից), վանքի փլատակները 1978 թ. պայթեցումից հետո (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 1984 թ.)

СЕЛО МЕЙСАРИ, ШАМАХИНСКИЙ (ШЕМАХИНСКИЙ) РАЙОН. Монастырь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) (перепечатано из журнала "Тараз"); руины монастыря после того, как он был взорван в 1978 г. (фот. С. Карапетяна, 1984 г.)

ԳԵՏԱԲԱԿ, ՀՅՈՒՄՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱՆՍ. Սր. Սարգիս վանքի խաչաձև-գմբեթավոր հորինվածքով եկեղեցին, Թ-ԺԱ դդ., (գծանկարը՝ Լեհման Հաուպտի, լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 1980 թ.)

ԳԵՏԱԲԱԿ, ՍԵՎԵՐՆՅԱՅԻՆ ԱՐՑԱՆՍ. Կրեստո-կուպոլնայա շուրբ Երկուսի մոնաստիրի, IX-XI անն. (րիսուոոկ Կ.Փ. Լեմաննա-Գալտա, ֆոտ. Տ. Կարապետյան, 1980 ր.)

ԳԵՏԱԲԱԿ, ՀՅՈՒՄՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱԽ. Սբ. Սարգիս վանքի խաչածն-գմբեթավոր հորինվածքով եկեղեցին 1982 թ. դեկտեմբերին՝ քանդման ընթացքում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի): Ներկայումս իսպառ անհետացված է (հավանաբար քանդուճը ավարտին է հասցվել հենց 1980-ական թվականներին)

ԳԵՏԱԲԱԿ, СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Крестово-купольная церковь монастыря Сурб Саркис в декабре 1982 г. в процессе разрушения (фот. С. Карапетяна). Ныне полностью разрушена (вероятно, процесс был завершен именно в 1980-ых гг.)

ԽՐԽԱՓՈՐ ԳՅՈՒՂ, ՇԱՐՈՒՄՅԱՆԻ ՇՐՋԱՆ (1992 թ.-ից բռնակցված Ադրբեջանին), ԱՐՅԱՆ. «Մանդուր» հնավայրի եկեղեցին, 1252 թ., ճարտարապետ՝ Երեմիա Եղակերցի (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 1982, 1984 թթ.)

СЕЛО ХРХАПОР, ШАУМЯНСКИЙ РАЙОН (с 1992 г. аннексирована Азербайджаном), АРЦАХ. Церковь на территории кладбища "Мандур", 1252 г., архитектор Еремиа Егакерци (фот. С. Карапетяна, 1982 и 1984 гг.)

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ
ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ**

**СОСТОЯНИЕ АРМЯНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ
ПАМЯТНИКОВ ВО ВРЕМЯ АРЦАХСКОЙ
ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ**

ՀՈՂԵՐ ԳՅՈՒՂ, ՀԱՂՐՈՒԹԻ ՇՐՋԱՆ. Կապար վանքի եկեղեցու մուտքը՝ 1742 թ. շինարարական արձանագրությամբ (1982 թ.) և ազատագրումից հետո՝ 2009 թ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

СЕЛО ОХЕР, ГАДРУТСКИЙ РАЙОН. Вход церкви монастыря Кавак со строительной надписью 1742 г. (1982 г.) и после освобождения района (фот. С. Карапетяна, 2009 г.)

ՀՈՂԵՐ ԳՅՈՒՂ, ՀԱԴՐՈՒԹԻ ՇՐՋԱՆ. Դիզակի մելիքների գինանշանը՝ պատկերված Կավաք վանքի եկեղեցու հարավային ավանդատան բարավորին (լուս.՝ 1982 թ.) և միտումնավոր փշրելուց հետո (լուս.՝ 2009 թ.)
СЕЛО ОХЕР, ГАДРУТСКИЙ РАЙОН. Герб меликов Дизака, высеченный на тимпане южного придела церкви монастыря Кавак (1982 г.); после освобождения села выяснилось, что он был умышленно соскоблен (фот. С. Карапетяна, 2009 г.)

ԴԱԴԻՎԱՆԷ ԳՅՈՒՂ, ՔԱՐՎԱՇԱՆՈՒ ՇՐՋԱՆ. 1195 և 1248 թթ. խաչքարերը Սբ. Աստվածածին վանքի հարավարևելյան եկեղեցու մուտքի առջև (լուս.՝ 1987 թ.), որոնք անհետացվել են մինչև շրջանի ազատագրումը (լուս.՝ 1993 թ.)
СЕЛО ДАДИВАНК, КАРВАЧАРСКИЙ РАЙОН. Хачкары 1195 и 1248 гг. слева от входа юго-восточной церкви монастыря Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) (фот. 1987 г.); церковь без хачкаров, исчезнувших до освобождения района (фот. 1993 г.)

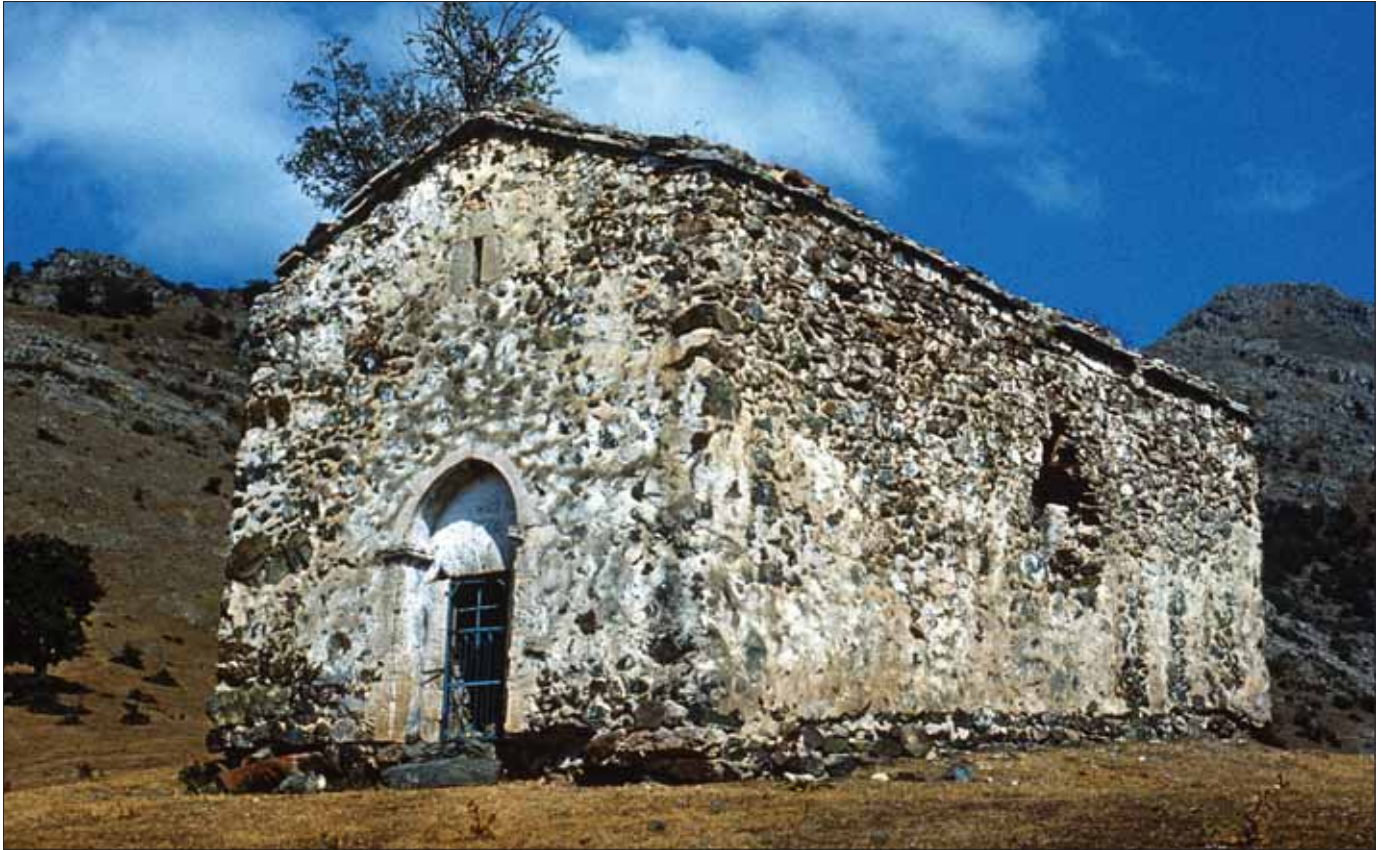

ՂԱԴԻՎԱՆԷ ԳՅՈՒՂ, ՔԱՐՎԱՃԱՆԻ ՇՐՋԱՆ. 1195 և 1248 թթ. խաչքարեր Ար. Աստվածածին վանքի հարավարևելյան եկեղեցու մուտքի առջև (լուս.՝ 1987 թ.)

СЕЛО ДАДИВАНК, КАРВАЧАРСКИЙ РАЙОН. Хачкары 1195 и 1248 гг. слева от входа юго-восточной церкви монастыря Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) (фот. 1987 г.)

ՄԵԾՇԵՆ ԳՅՈՒՂ (ԲԵՐԴԱԶՈՐ). Պարին Պիժ վանքի գլխավոր եկեղեցին (1668 թ.) և շինարարական արձանագրությունը (լուս.՝ 1989 թ.), եկեղեցու ավերված մուտքը Բերդաձորի ազատագրումից (մայիսի 17, 1992 թ.) հետո (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 1994 թ.)
СЕЛО МЕЦШЕН (БЕРДАДЗОР). Главная церковь (1668 г.) монастыря Парин Пиж и строительная надпись (фот. 1989 г.); разрушенный вход церкви после освобождения Бердадзора 17 мая 1992 г. (фот. С. Карапетяна, 1994 г.)

ՄԵՃՇԵՆ ԳՅՈՒՂ (ԲԵՐՂԱՋՈՐ). Պարին Պիժ վանքի գլխավոր եկեղեցու (1668 թ.) տեսքը հարավ-արևմուտքից 1989 և 1994 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)
СЕЛО МЕЦШЕН (БЕРДАДЗОР). Вид главной церкви (1668 г.) монастыря Парин Пиж с юго-запада в 1989 и 1994 гг. (фот. С. Карапетяна)

ՄԵԾՇԵՆ ԳՅՈՒՂ (ԲԵՐԴԱԺՅՈՐ). Պարին Պիժ վանքի Սբ. Հռիփսիմեն մատուռի տեսքն արևելքից 1989 և 1994 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

ՇԵՂՈ ՄԵՇՇԵՆ (ԲԵՐԴԱԺՅՈՐ). Вид часовни Сурб Рипсиме с востока в 1989 и 1994 гг. (фот. С. Карапетяна)

ՄԵԾՇԵՆ ԳՅՈՒՂ (ԲԵՐՂԱԶՈՐ). Պարին Պիժ վանքի Սբ. Հռիփսիմեն մատուռի տեսքն արևմուտքից 1989 և 1994 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)
СЕЛО МЕЦШЕН (БЕРДАДЗОР). Вид часовни Сурб Рипсиме с запада в 1989 и 1994 гг. (фот. С. Карапетяна)

ԾԻԾԵՆԱԿԱՆԷ, ՔԱՇԱՏԱԳԻ ՇՐՋԱՆ. վանքի շրջապարսպից բացված դարպասի 1613 թ. շինարարական արձանագրությունը 1985 թ. (լուս.՝ Դ. Զաքարյանի) և Քաշաթաղի ազատագրումից հետո (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 1996 թ.)
ЦИЦЕРНАВАНК, КАШАТАГСКИЙ РАЙОН. Строительная надпись (1613 г.) ворот монастырской ограды в 1985 г. (фот. Г. Закаряна) и та же надпись после освобождения Кашатага (фот. С. Карапетяна, 1996 г.)

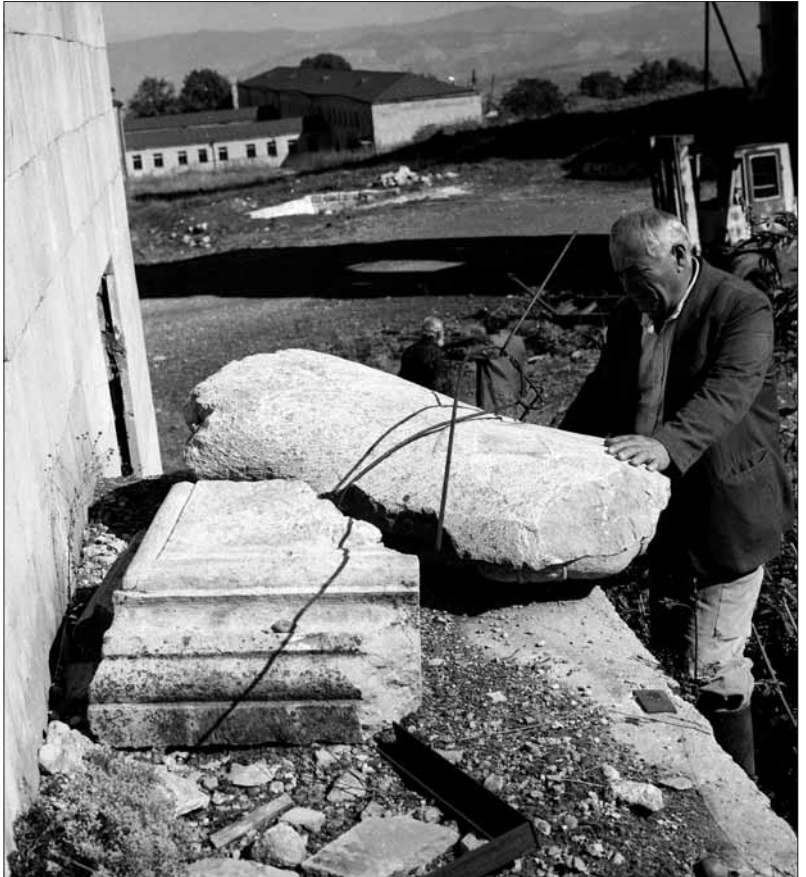
ԱՌԱՔԵԼ ԳՅՈՒՂ, ՀԱԴՐՈՒԹՅՈՒ ՇՐՋԱՆ. Սբ. Աստվածածին եկեղեցու տեսքը մինչև գյուղի զրավումն ադրբեջանական ելուզակների կողմից (արտատպված **Շ. Մկրտչյանի**՝ Историко-архитектурные памятники Нагорного Карабаха. Ереван, 1988 աշխատությունից) և ազատագրումից հետո (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2009 թ.)

ՍԵՂՈ ԱՐԱԿԵԼ, ԳԱԴՐՈՒՏԿԻՅԱՆ ԴԱՅՈՆ. Вид церкви Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) до оккупации села бандами азербайджанцев (перепечатано из книги **Յ. Մկրտչյան** "Историко-архитектурные памятники Нагорного Карабаха", Ереван, 1988 г.) и после освобождения района (фот. С. Карапетяна, 2009 г.)

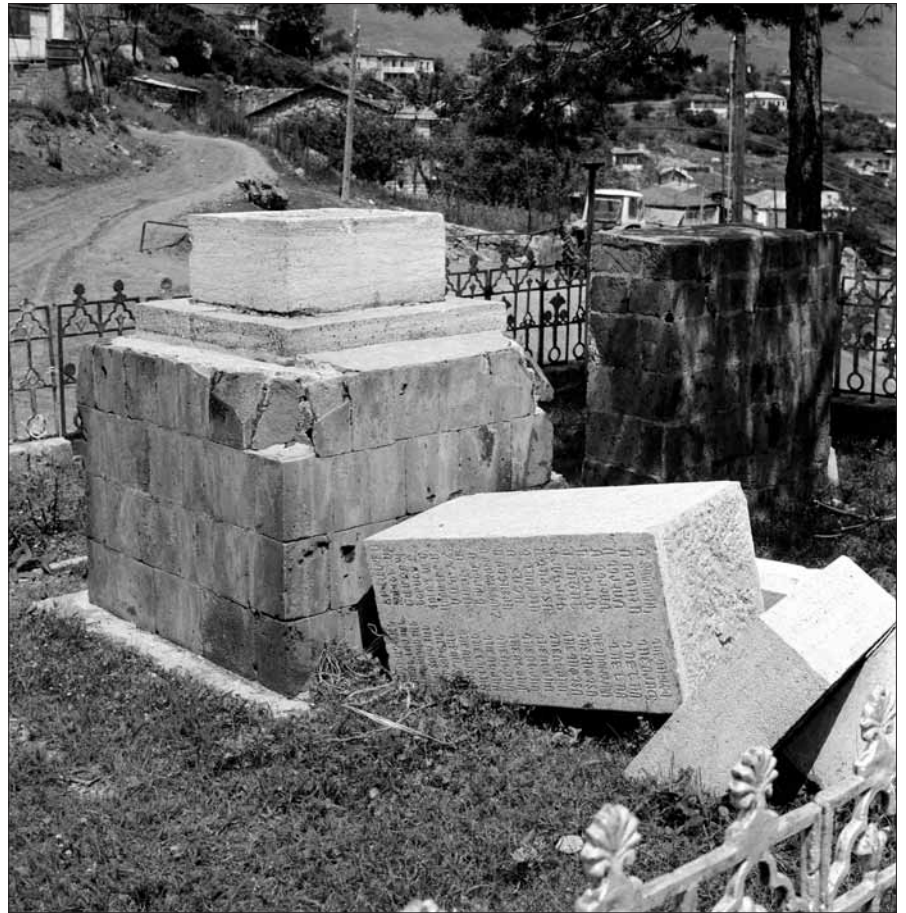
ԵՐԻՑ ՄԱՆԿԱՆՑ ՎԱՆՔ, ՄԱՐՏԱԿԵՐՏԻ ՇՐՋԱՆ. վանքի եկեղեցու տեսքը ժէ դարից ի վեր գմբեթին հառնած խաչով 1986 թ. և 1992 թ. ազատագրումից հետո՝ 2004 թ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

МОНАСТЫРЬ ЕРИЦ МАНКАНЦ (ТРЕХ ОТРОКОВ), МАРТАКЕРТСКИЙ РАЙОН. Вид церкви монастыря (XVII в.) с куполом, увенчанным крестом (1986 г.) и после освобождения района в 1992 г. (фот. С. Карапетяна, 2004 г.)

ՇՈՒՇԻ ՔԱՂԱՔ. Ղազանչեցոց Սր. Ամենափրկիչ եկեղեցու զանգակատան առաջին հարկի տանիքի չորս անկյուններում կանգնած սրնգահար հրեշտակների արձաններից վերջինը, որը տեղում էր մինչև 1989 թ.: Ինչպես պարզվեց քաղաքի ազատագրումից (մայիսի 9, 1992 թ.) հետո, վայր ձգելով փշրել էին (լուս.՝ 1993 թ., Ս. Կարապետյանի): Պահ արձանի վերակերտումից (լուս.՝ Մ. Սարգսյանի)

ГОРОД ШУШИ. Последняя статуя одного из ангелов, установленных в четырех углах первого яруса колокольни церкви Казанчеоц Сурб Аменапркич (Св. Всеспасителя), которая стояла на месте до 1989 г. Как выяснилось после освобождения города 9-ого мая 1992 г., она была сброшена и разбита на куски азербайджанцами (фот. С. Карапетяна, 1993 г.). Один из эпизодов воссоздания статуи (фот. М. Саркисяна)

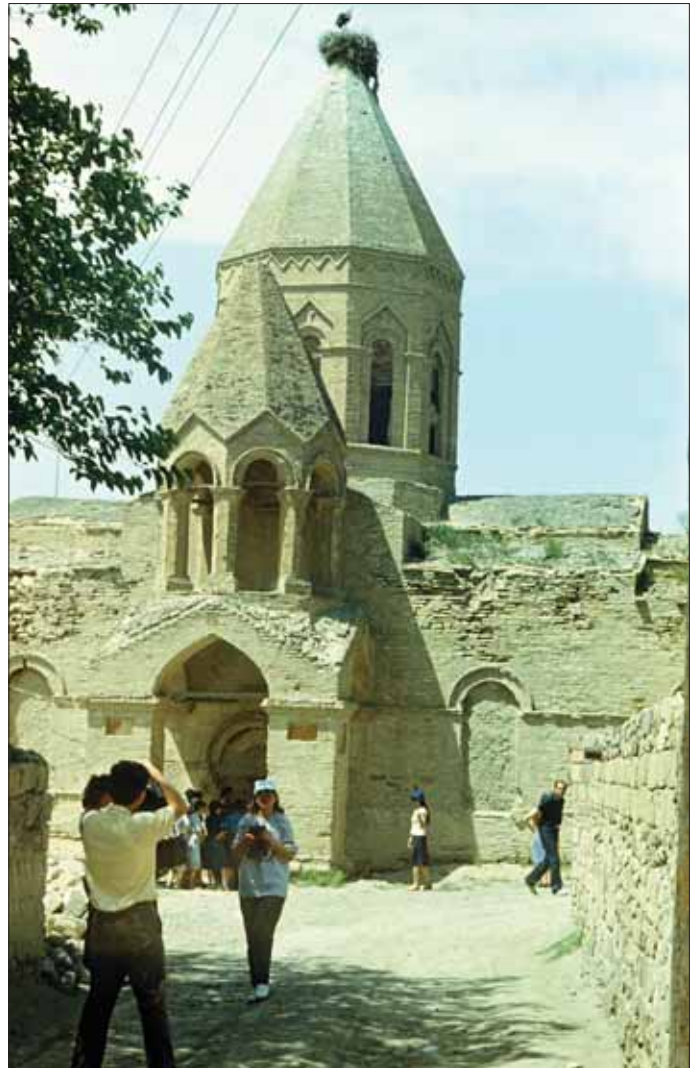

Բերդաձորի Հինշեն, Հաղուրթի Քարագլուխ, Մյուլքուդարա, Խժաբերդ գյուղերում Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված հայորդիների հիշատակին կանգնեցված, սակայն 1991-1992 թթ. ադրբեջանական ելուզակների կողմից գյուղերը թեկուզ կարճ ժամանակով գրավելու ընթացքում ավերված կամ գնդակոծությամբ վնասված հուշարձանների (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

Обелиски в память о павших в годы Великой Отечественной войны армянских солдатах в селах Хиншен (Бердаздорский подрайон), Караглух, Мюлкudara, Хчаберд (Гадрутский район), разрушенные или поврежденные при обстреле азербайджанскими бандами во время кратковременной оккупации сел в 1991-1992 гг. (фот. С. Карапетяна)

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ
ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻՑ ՀԵՏՈ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ԵՆԹԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՆԵՐՔՈ ՄՆԱՑԱԾ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՄ**

**СОСТОЯНИЕ АРМЯНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ
ПАМЯТНИКОВ В ОСТАВШИХСЯ ПОД КОНТРОЛЕМ
АЗЕРБАЙДЖАНА РАЙОНАХ ПОСЛЕ АРЦАХСКОЙ
ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ**

ԱՆԻՊՄԱՏ ԳՅՈՒՂ, ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԻՂ. գյուղի կենտրոնում գտնվող ժԷ դարում կառուցված Սր. Աստվածածին եկեղեցու տեսքն արևմուտքից, հարավից, տեղադրությունը ԽՍՀՄ գլխավոր զինվորական շտաբի 1:10.000 մասշտաբի քարտեզի (1976 թ.) վրա և եկեղեցու տեղը ոչնչացումից հետո (տես Google Earth, 2005 թ.)
СЕЛО АЛИПАТ, НАХИДЖЕВАНСКАЯ АВТНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА. Вид находящейся в центре села церкви Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) (построена в XVII в.) с запада, с юга; местонахождение на карте (1:10.000) Генштаба ВС СССР (1976 г.); место церкви после ее полного разрушения (см. Google Earth, 2005 г.)

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ ՔԱՂԱՔ, ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԻՂ. Սր. Փարոզ եկեղեցու (1869-1872 թթ.) տեսքը հարավից և հարավ-արևմուտքից, արևմուտքից և հյուսիս-արևմուտքից, տեղադրությունը ԽՍՀՄ գլխավոր զինվորական շտաբի 1:10.000 մասշտաբի քարտեզի վրա

ГОРОД НАХИДЖЕВАН, НАХИДЖЕВАНСКАЯ АВТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА. Вид церкви Сурб Геворг (Св. Георгия) (1869-1872 гг.) с юга и юго-запада, запада и северо-запада; местонахождение на карте (1:10.000) Генштаба ВС СССР

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ ԲԱՆՅԱԲ, ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԻԴ. Սբ. Գևորգ եկեղեցու տեղադրությունը ԽՍՀՄ գլխավոր զինվորական շտաբի 1:10.000 մասշտաբի քարտեզի վրա և անհետացուսից հետո (տես Google Earth, 2008 թ.), եկեղեցու տեղադրությունը ըստ Մ. Սմբատյանցի կազմած քարտեզի
ГОРОД НАХИДЖЕВАН, НАХИДЖЕВАНСКАЯ АВТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА. Местонахождение церкви Сурб Геворг (Св. Георгия) на карте (1:10.000) Генштаба ВС СССР; место церкви после ее полного разрушения (см. Google Earth, 2008 г.); местонахождение церкви на составленной М. Смбатянцем карте

ԱՐՐԱԿՈՒՆԻՍ ԳՅՈՒՂ, ՆԱՆԻՋԵՎԱՆԻ ԻՂ. գյուղի արևմտյան եզրին գտնվող 1381 թ. հիմնված և 1648-49 թթ. վերականգնված Սր. Կարապետ վանքը հարավից, հարավ-արևմուտքից մինչև 1990-ական թթ. սկզբները, տեղադրությունը ԽՍՀՄ գլխավոր գիմվորական շտաբի 1:50.000 մասշտաբի քարտեզի (1976 թ.) վրա և վանքի տեղը ոչնչացումից հետո (տե՛ս Google Earth, 2011 թ.)

СЕЛО АБРАКУНИС, НАХИДЖЕВАНСКАЯ АВТНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА. Находящийся на западной окраине села монастырь Сурб Карпет (Св. Иоанна Предтечи) (основанный в 1381 г. и восстановленный в 1648-49 гг.) с юга, юго-запада (до начала 1990-ых гг); местонахождение на карте (1:50.000) Генштаба ВС СССР (1976 г.); место монастыря после его полного разрушения (см. Google Earth, 2011 г.)

ԽԱՉԱԿԱՊ ԳՅՈՒՂ, ԳՅՈՒՄԻԱՍՅՈՒՆ ԱՐՑԱՆ. գյուղից 1 կմ հյուսիս-արևմուտք գտնվող Թարգմանչաց վանքի հյուսիսից, զանգակատունը հյուսիս-արևմուտքից և հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Յ. Ջաքարյանի և Ռ. Արգարյանի, 1980-ական թթ.)

СЕЛО ХАЧАКАП, СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Вид с севера монастыря Таргманчац (Св. Переводчиков), находящегося на расстоянии 1 км к северо-западу от села; вид колокольни монастыря с северо-запада и юго-запада (фот. Г. Закаряна и Р. Абгаряна, 1980-ые годы)

ԽԱՉԱԿԱՊ ԳՅՈՒՂ, ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱՆ.

Թարգմանչաց վանքի տեսքը տիեզերքից, ձյան վրա վանքի ստվերի արտացոլանքը հուշում է, որ գանգակատունը գոյություն չունի, ուստի ոչնչացված է (տե՛ս Google Earth, 2008)

СЕЛО ХАЧАКАП, СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ.

Вид монастыря Таргманчац (Св. Переводчиков) с космоса: его отражение на снегу показывает, что колокольни больше нет, и это позволяет предположить, что она была разрушена (см. Google Earth, 2008 г.)

ԳԱՆՉԱԿ (ԳՅԱՆՉԱ) ՔԱՂԱՔ, ՀՅՈՒՄՒՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱԽ. Կամերային համերգասրահի վերածված Ար. Հովհաննես եկեղեցու (1633 թ.) տեսքը տիեզերքից (տե՛ս Google Earth, 2009), տեսքն արևմուտքից և հարավից (լուս.՝ Ֆրեդերիկ Բերլեմոնի, 2007 թ.)
ГОРОД ГАНДЗАК (ГЯНДЖА), СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Вид с космоса церкви Сурб Ованнес (1633 г.), превращенной в зал камерной музыки (см. Google Earth, 2009 г.); церковь с запада и с юга (фот. Фредерика Берлемона, 2007 г.)

ԳԱՆՁԱԿ (ԳՅԱՆՁԱ) ՔԱՂԱՔ, ԴՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱՍԻ. կամերային համերգասրահի վերածված Սբ. Հովհաննես եկեղեցու՝ շինարարական (1633 թ.), աստապատցի Թասալի նվիրատվական (1643 թ.) և Հովսեփ Գրիգորյանցի ծախսով 1860 թ. պատրաստված դռան միտումնավոր քերված արձանագրությունները (հին լուսանկարները՝ Ս. Կարապետյանի, 1985 թ., նորերը՝ Ֆրեդերիկ Բերլեմոնի, 2007 թ.)

ГОРОД ГАНДЗАК (ГЯНДЖА), СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Умышленно соскобленные надписи церкви Сурб Ованнес (1633 г.), превращенной в зал камерной музыки: строительная надпись (1633 г.), дарственная надпись Тасала из села Астапат (1643 г.), и надпись об изготовлении двери в 1860 г. на средства Овсепа Григорянца (старые фот. С. Карапетяна, 1985 г., новые—Фредерика Берлемона, 2007 г.)

ԳԱՆԶԱԿ (ԳՅԱՆԶԱ) ՔԱՂԱՔ, ՀՅՈՒՄՆԱԹԻՆ ԱՐՑԱԽ. սվաղով թաքցրած-անհետացրած նվիրատվական արձանագրություններ Ար. Հովհաննես եկեղեցու հարավային ճակատի արևմտյան կողմում (հին լուսանկարը՝ Ս. Կարապետյանի, 1985 թ., նորը՝ Ֆրեդերիկ Բերլենոնի, 2007 թ.)

ГОРОД ГАНДЗАК (ГЯНДЖА), СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Дарственные надписи в западной части южного фасада церкви Сурб Ованнес, скрытые под штукатуркой и тем самым потерянные (старая фот. С. Карапетяна, 1985 г., новая—Фредерика Берлемона, 2007 г.)

ԳԱՆՉԱԿ (ԳՅԱՆՋԱ) ՔԱՂԱՔ, ՀՅՈՒՄՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱՆՍ. Ար. Հովհաննես եկեղեցու տանիքի՝ Աղաջան Խաչատրյանի միջոցներով 1862 թ. կատարված նորոգության մասին պատմող հարավային ճակատի արձանագրությունը նույնպես ոչնչացվել է (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 1985 թ.): Հայերեն բոլոր արձանագրություններից ձերբագատվելուց հետո համերգարահի վերածված եկեղեցու ներքին տեսքը (լուս.՝ Ֆ. Բերլեմոնի, 2007 թ.)

ГОРОД ГАНДЗАК (ГЯНДЖА), СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Ныне уничтоженная надпись на южном фасаде церкви Сурб Ованнес, повествующая о ремонте крыши на средства Агаджана Хачатряна в 1862 г. (фот. С. Карапетяна, 1985 г.). Интерьер церкви, превращенной в зал камерной музыки, после уничтожения всех армянских надписей (фот. Фредерика Берлемона, 2007 г.)

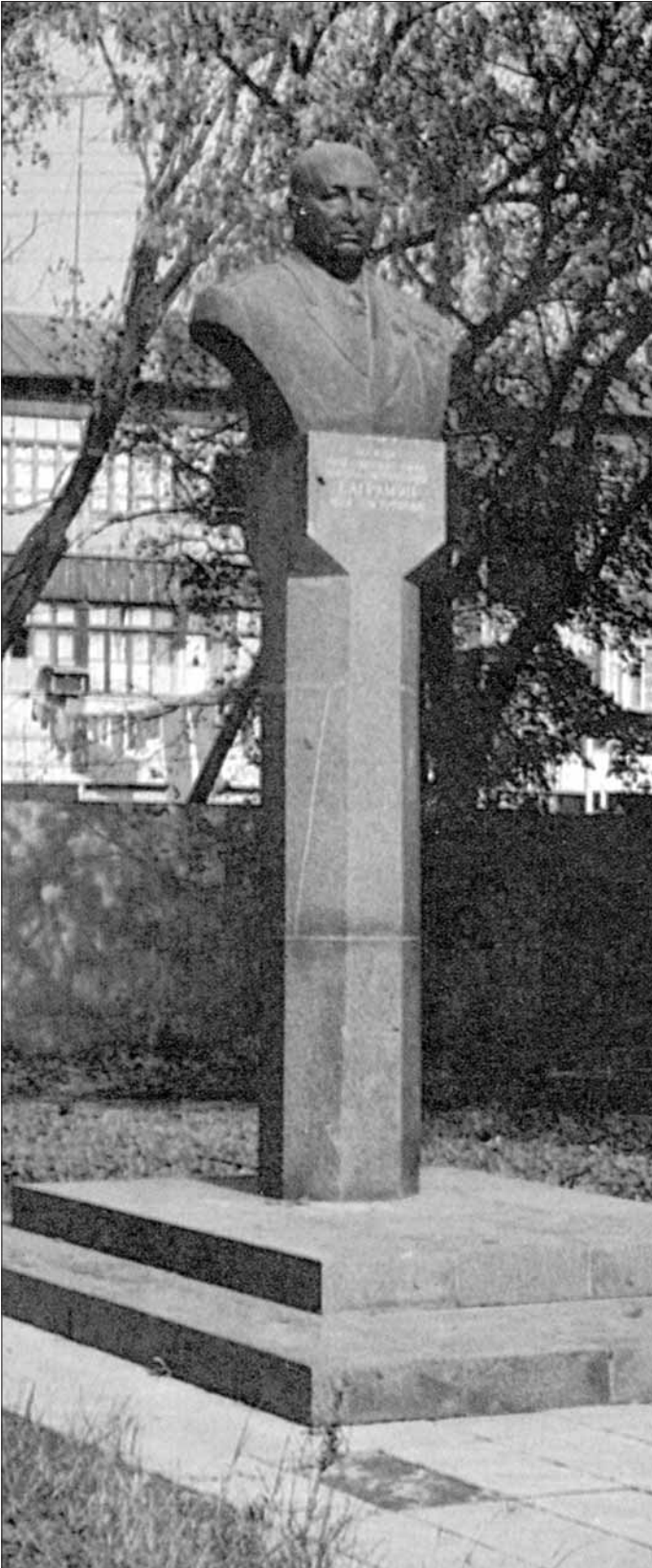
ԳԱՆՉԱԿ (ԳՅԱՆՉԱ) ՔԱՂԱՔ, ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐՄԱՆ. Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին և հայկական դպրոցի աշակերտները (լուս.՝ Զ. Բաղալյանի և Ս. Կարապետյանի, 1985 թ.)

Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու հարավային նախամուտքը 1985 թ. և ոչնչացումից հետո՝ 2007 թ., նույն եկեղեցու գմբեթի խաչը տեղում (1985 թ.) և վայր զցած (2007 թ.), եկեղեցու և հայոց դպրոցի բակը՝ վերածված աղբանոցի (2007 թ.)

ГОРОД ГАНДЗАК (ГЯНДЖА), СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Церковь Сурб Григор Лусаворич (Св. Григория Просветителя) и ученики армянской школы (фот. Г. Бадаляна и С. Карапетяна, 1985 г.)

На след. странице: южный вход церкви Сурб Григор Лусаворич (Св. Григория Просветителя) в 1985 г. и после разрушения (2007 г.); купол той же церкви с крестом (1985 г.) и без креста (2007 г.); двор церкви и школы, превращенный в мусорную свалку (2007 г.)

ԳԱՆՉԱԿ (ԳՅԱՆՁԱ) ՔԱՂԱՔ, ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐՅԱՆՆ. Խորհրդային Միության մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանի կիսանդրին (հուշարձանի բացումը տեղի է ունեցել 1983 թ.): 1990-ական թթ. կիսանդրու ոչնչացումից հետո նույն պատվանդանին է կանգնեցվել ամբողջ մի կյանք մարդասպանությամբ և կողոպուտով ապրած (զբաղվում էր ճանապարհներին դարանակալելով և հատկապես առևտրականներին սպանելով և թալանելով) ադրբեջանական ժողովրդական «հերոս» Ղաչաղ Նաբիի հուշարձանը **ГОРОД ГАНДЗАК (ГЯНДЖА), СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ.** Бюст-памятник маршалу Советского Союза Ованесу Баграмяну (открытие памятника состоялось в 1983 г.). После его уничтожения в 1990-ых годах, на том же месте был воздвигнут памятник национальному азербайджанскому "герою" Гачаку Наби, который провел всю свою жизнь, занимаясь грабежами и убийствами (сидел в засаде на дорогах, грабя и убивая в особенности торговцев)

ԳՅՈՒԼԻՍՏԱՆ ԳՅՈՒՂ, ՇԱՐՈՒՄՅԱՆԻ ՇՐՋԱՆ, ԱՐՑԱԽ. Կենտրոնում՝ Սբ Աստվածածին եկեղեցին (լուս.՝ Ա. Ղուլյանի, 1986 թ.), եկեղեցու տեսքը հյուսիս-արևմուտքից և ներսից՝ դեպի արևելք և արևմուտք (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 1989 թ.), հրո ճարակ դարձած գյուղի և պայթեցված եկեղեցու տեսքը հարավից (լուս.՝ Կ. Ղահրամանյանի, Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերի սահմանային դիրքերից, 2004 թ.)

СЕЛО ГЮЛИСТАН, ШАУМЯНСКИЙ РАЙОН, АРЦАХ. В центре—церковь Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) (фот. А. Гуляна, 1986 г.); вид церкви с северо-запада; вид интерьера на восток и на запад (фот. С. Карапетяна, 1989 г.); вид с юга преданного огню села и взорванной церкви (фот. К. Каграманяна, из приграничных позиций сил самообороны Арцаха, 2004 г.)

ՂԱՆԱԿԱ, ԻՍՄԱՅԻԼԻ ՇՐՋԱՆ. Սբ. Աստվածածին եկեղեցու տեսքը հարավ-արևմուտքից, հարավ-արևելքից, հատված թմբուկի ներքին ծավալներից (լուս.՝ Ս. Կարապետյան, 1984 թ.), եկեղեցին պայթեցումից հետո՝ 2003 թ.

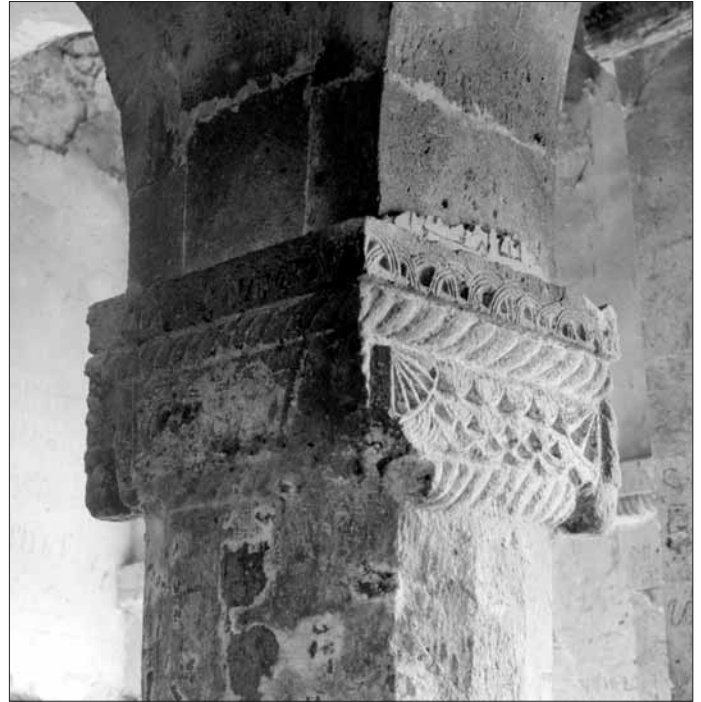
СЕЛО КАЛАГА, ИСМАЙЛИНСКИЙ РАЙОН. Вид церкви Сурб Аствацацин (Пресв. Богородицы) с юго-запада, юго-востока; фрагмент внутреннего объема барабана (фот. С. Карапетяна, 1984 г.); церковь после того, как она была взорвана (2003 г.)

ԲԱՆՇԻԲ (ԿԱՍՏ) ԳՅՈՒՂ. ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐՅԱՆ. տեսարաններ Ար. Հարություն եկեղեցուց (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 1989 թ.)
 և եկեղեցին գրեթե հիմնովին ավերելուց հետո (լուս.՝ Ֆ. Բերլեմոնի, 2007 թ.)

СЕЛО БАХШИК (КАМО), СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Виды церкви Сурб Арутюн (Св. Воскресения) (фот. С. Карапетына, 1989 г.), церковь после основательного разрушения (фот. Ф. Берлемона, 2007 г.)

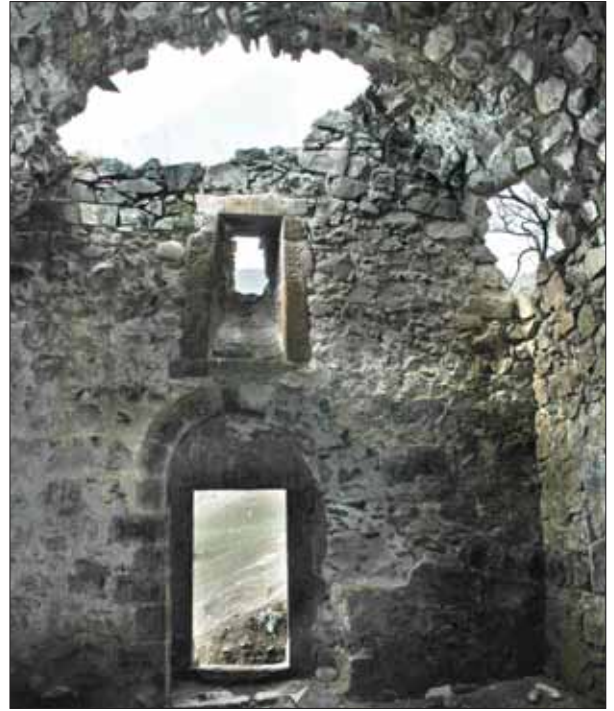

ՍՈՒՆՈՒՔ (ԱԶԱՏ) ԳՅՈՒՂ, ՀՅՈՒՄՍԻԱՅԻՆ ԱՐՑԱՍ. տեսարաններ Ար. Հովհաննես եկեղեցուց (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 1989 թ.)
 և եկեղեցին պայթեցումից հետո (լուս.՝ Ֆ. Բերլեմոնի, 2007 թ.)

СЕЛО СУЛУК (АЗАТ), СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Виды церкви Сурб Ованнес (фот. С. Карапетяна, 1989 г.); церковь после того, как она была взорвана (фот. Ф. Берлемона, 2007 г.)

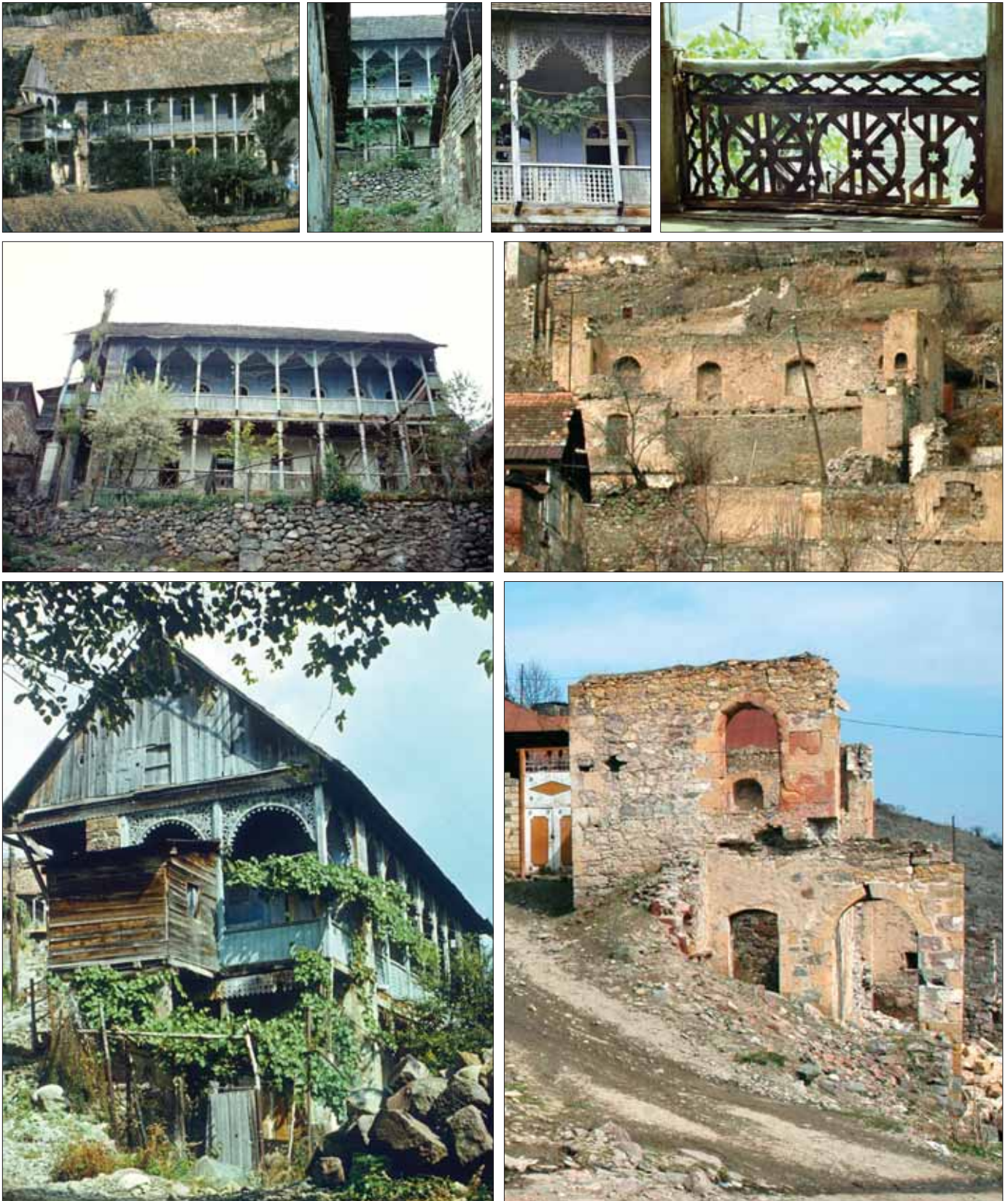

ԳԵՏԱՇԵՆ ԳՅՈՒՂ, ԳՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐՅԱՆ. գյուղամերձ Մրցունիս գյուղատեղիի եկեղեցու տեսքը հարավ-արևմուտքից, ներքին տեսքը դեպի արևմուտք և արևմտյան ճակտոնին ազուցված 1639 թ. կերտված խաչքարը (լուս.: Ս. Կարապետյանի, 1989 թ. և Ֆ. Բերլեմոնի, 2007 թ.)

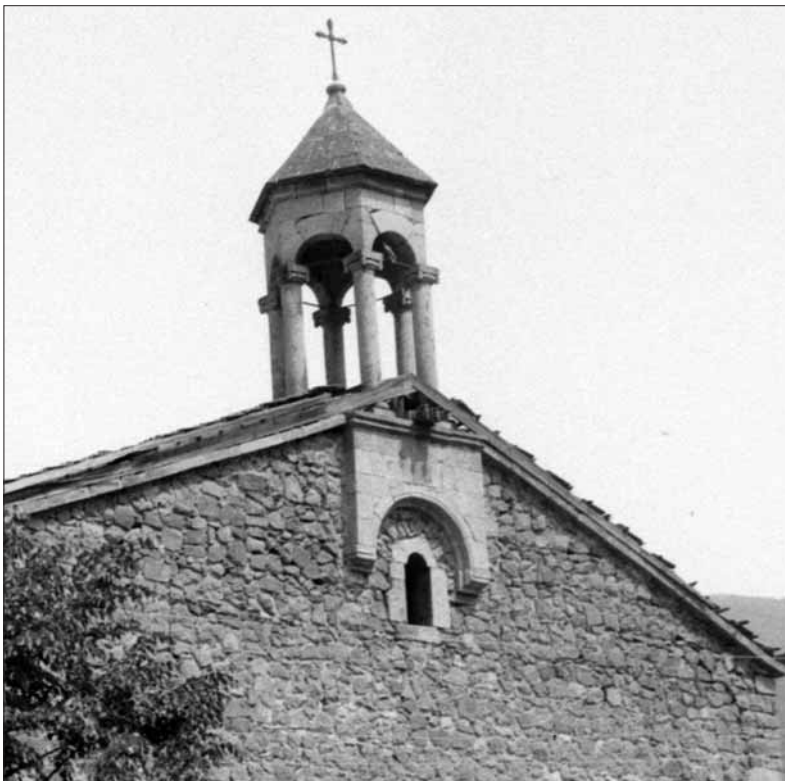
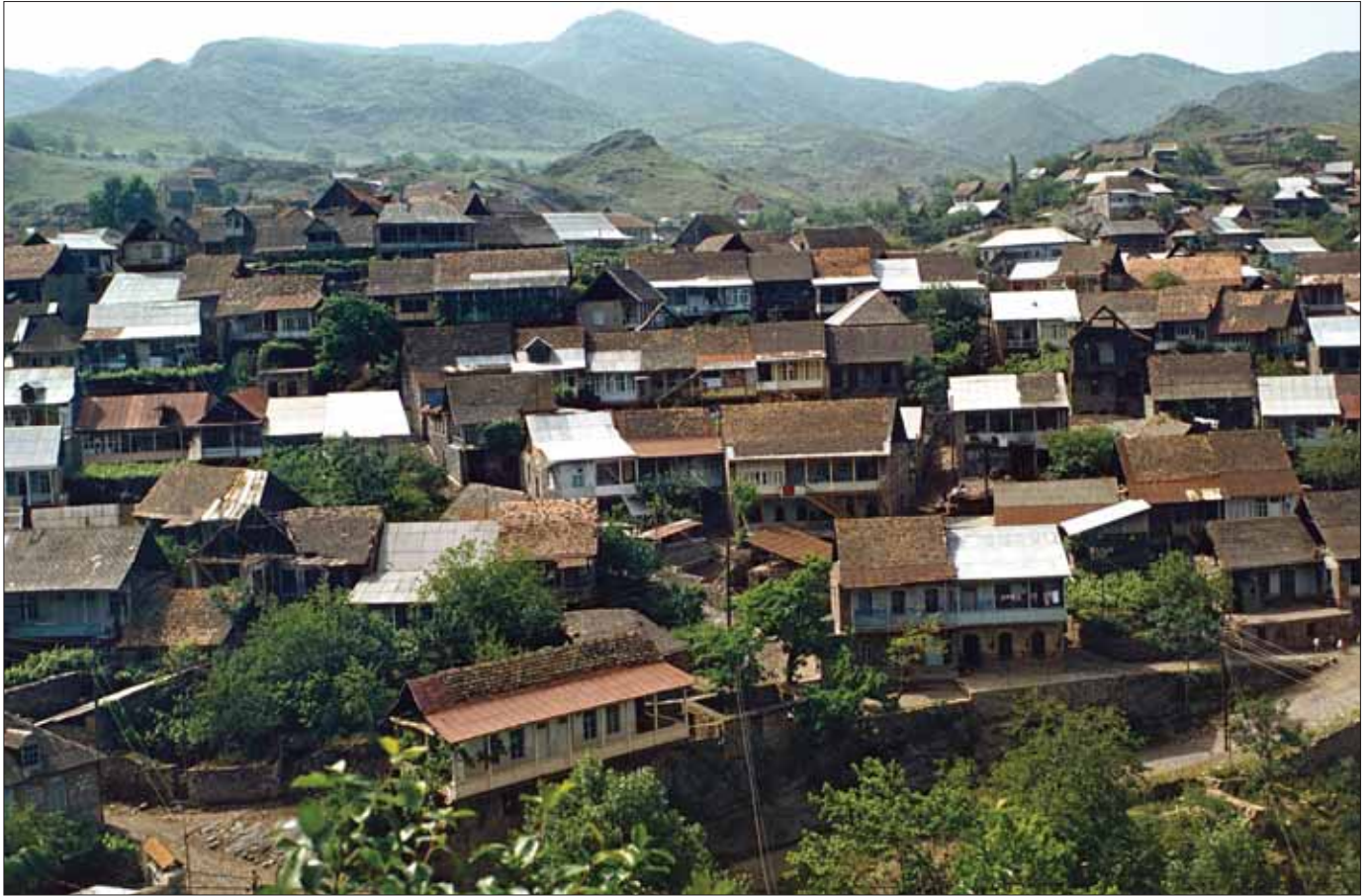
СЕЛО ГЕТАШЕН, СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Вид церкви Мрцунис у села Геташен с юго-запада; вид интерьера на запад; созданный в 1639 г. хачкар, встроенный в верхней части западного фасада, под двускатной крышей (фот. С. Карапетяна, 1989 г. и Ф. Берлемона, 2007 г.)

ԳԵՏԱՇԵՆ ԳՅՈՒՂ, ՀՅՈՒՄՆԱՅԻՆ ԱՐՅԱՆ. Սր. Աստվածածին եկեղեցուն հարող թաղամասը 1989 և 2007 թթ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի և Ֆ. Բերլեմոնի), գյուղի առավել աչքի ընկնող բնակելի տներից Մեսրոպ քահանա Տեր-Գրիգորյանցի՝ 1889 թ. կառուցված եռահարկ տունը 1989 և 2007 թթ. (տունը և կից թաղամասն ադրբեջանական ելուզակները հրդեհել են Գետաշենը գրավելու օրերին (1991 թ. մայիս)

ՍԵՂՈ ԳԵՏԱՇԵՆ, ՍԵՎԵՐՆՅՈՒ ԱՐՇԱԽ. Կվարտլ րյաժմ ս շերքյու Յըրբ Աստվաժաճին (Սրեսվ. Բոգորոճիճյու) Վ 1989 և 2007 ց. (ֆոգ. Տ. Կարապետյան և Ֆ. Բերլեմոն); քոսրոցնյա Վ 1889 ց. տրեքհեթաճնյա ճոմ սվաճեննիկա Մեսրոքա Կեր-Գրիգորյանճա, ոճն Վ քոսրոցնյա ճոմս Վ 1989 և 2007 ց. (ճոմ և յոքոճաճիճյա ճոմս Վ քոսրոցնյա ճոմս Վ 1991 ց. ճոմս)

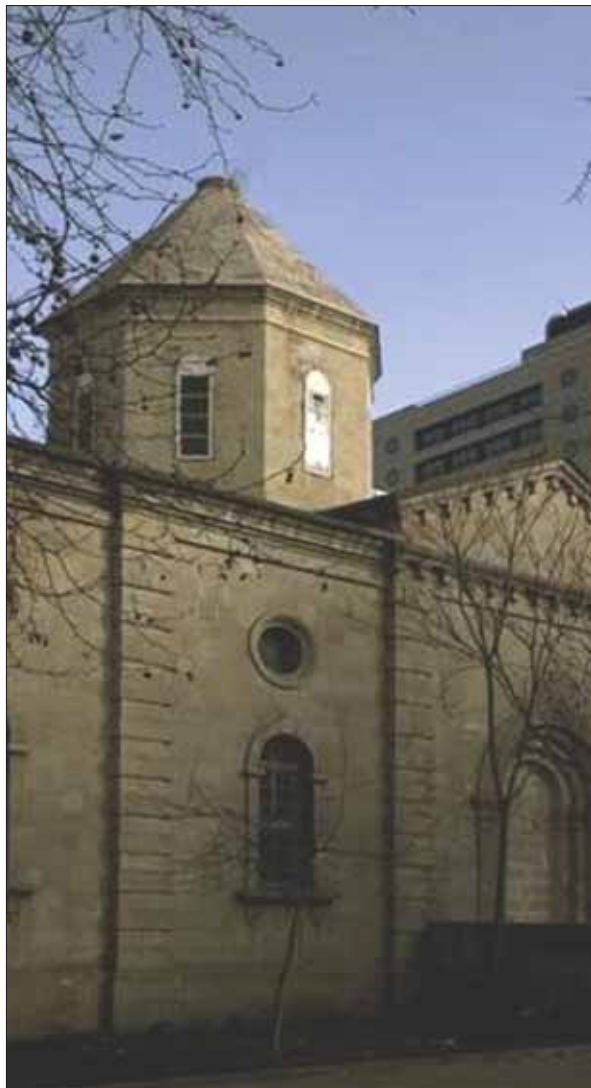

ԲԱՆԱՆՑ ԳՅՈՒՂ, ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐԾԱՆ. 1988 թ. ի վեր հայաթափ գյուղի ընդհանուր տեսքը և Աբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու զանգակատունը՝ Մարտիրոս Չալունյանի պատրաստած և կանգնեցրած խաչով հանդերձ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 1986 թ.), ներկայումս՝ խաչը փոխարինված գյուղից և եկեղեցուն տիրացած երկրի դրոշով
СЕЛО БАНАНЦ, СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Общий вид села, армянское население которого было депортировано в 1988 г.; колокольня церкви Сурб Григор Лусаворич (Св. Григория Просветителя) с крестом, изготовленным Мартиросом Чалумяном (фот. С. Карапетяна, 1986 г.), ныне крест заменен флагом страны, завладевшей селом и церковью

ԳԱԳ, ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐՅԱՆՆ. Գագ լեռան գագաթին գտնվող Գագա Սբ. Սարգիս վանքի տեսքն արևմուտքից և 1838 թ. իրականացված նորոգության մասին պատմող արձանագրությունը, որն արդեն 1985 թ. միտումնավոր քերված էր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի), իսկ 2000-ական թվականների սկզբներից՝ մեծ մասով նաև ջարդված (լուսանկարները՝ www.bakililar.az/ca/news/news9.html; www.caucasianhistory.org)

ԳԱԳ, СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Вид находящегося на вершине горы Гаг монастыря Сурб Саркис с запада, и надпись о ремонте 1838 г., которая уже в 1985 г. была умышленно соскоблена (фот. С. Карапетяна), а с начала 2000-ых годов большая часть надписи также разбита (фот. www.bakililar.az/ca/news/news9.html; www.caucasianhistory.org)

ԲԱՅՈՒ ՔԱՂԱՔ. Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին 1986 թ. (խաչը գմբեթին) և ներկայումս (խաչն անհետացված):
Հատվածներ Բաքվի հայկական գերեզմանոցից (լուս.՝ 1986 թ.)

ГОРОД БАКУ. Церковь Сурб Григор Лусаворич (Св. Григория Просветителя) в 1986 г. (с крестом на куполе) и теперь (без креста); отдельные виды с армянского кладбища в Баку (фот. 1986 г.)

ՔԱՔԻՒ ՔԱՂԱՔ. հայկական գերեզմանոցը ոչնչացման պահին (լուս.՝ սեպտեմբեր, 2007 թ., www.nr2.ru/incidents/139859.html)
ГОРОД БАКУ. Армянское кладбище в процессе уничтожения (фот. сентября 2007 г., www.nr2.ru/incidents/139859.html)

ՈՍԿԱՆԱՊԱՏ (ԶՈՒՆԱԲԱԴ) ԳՅՈՒՂ, ՀՅՈՒՄՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱՍ. ավերված և տակնուվրա արված գերեզմանոցի տեսքը 2007 թ. (լուս.՝ Ֆ. Բերլեմոնի)
СЕЛО ВОСКАНАПАТ (ЗУРНАБАД), СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ. Вид разрушенного и разгромленного армянского кладбища в 2007 г. (фот. Ф. Берлемона)

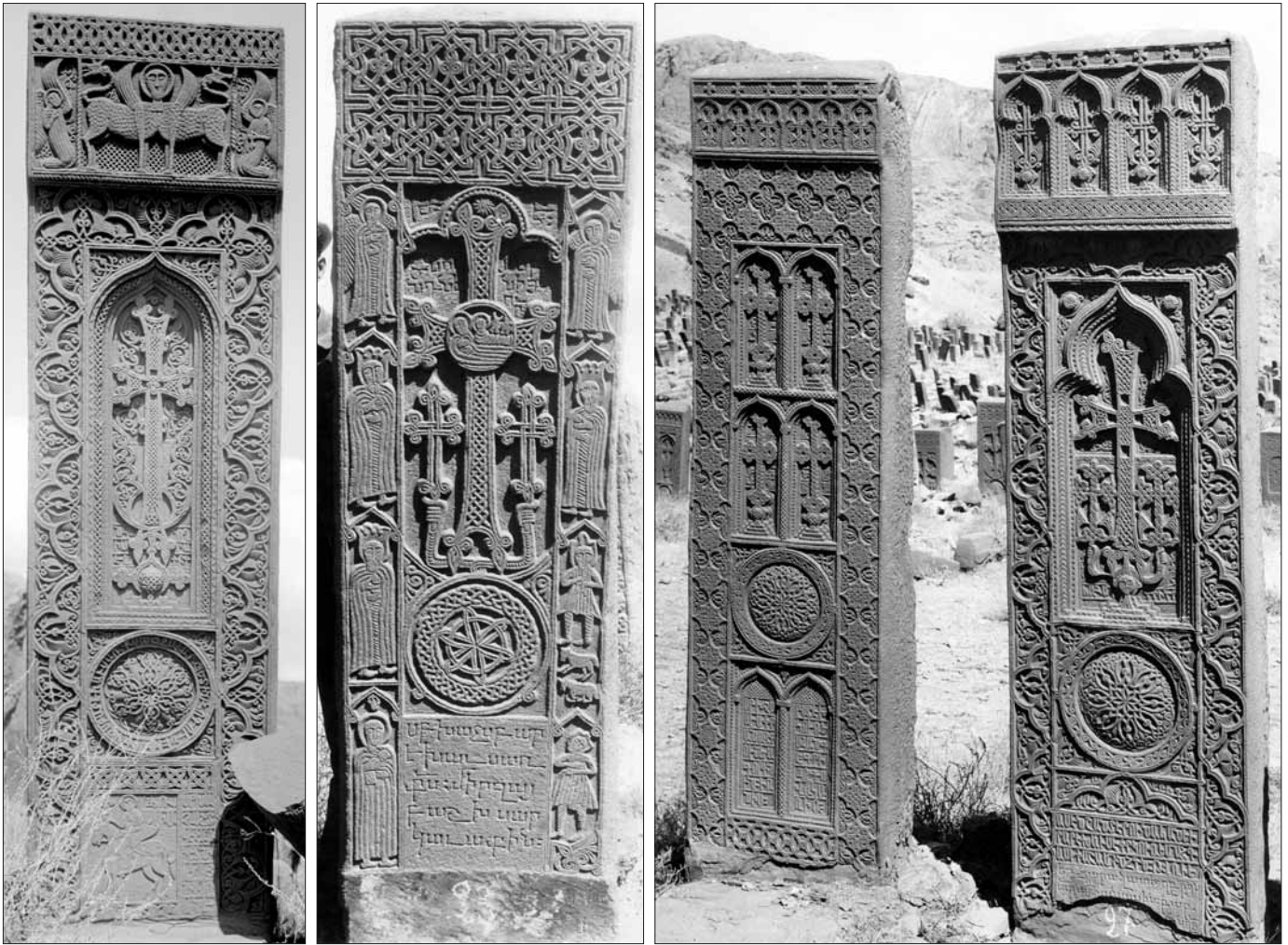

ՋՈՂԱ, ՆԱՍԻՋԵՎԱՆԻ ԻՖ. Ջոլա քաղաքատեղիի հանդեպ՝ Արաքս գետի աջ՝ իրանական ափին է գտնվում երբեմնի քաղաքի հայկական Յովվի եկեղեցին (լուս.՝ Ա. Զախնազարյանի, 1972 թ.), որն իրանական իշխանությունների նախաձեռնությամբ 2000-ական թթ. նորոգվել էր, ճիշտ է, վերականգնողական որոշ ակնառու սխալներով (լուս.՝ Զրայր Բագեի, 2002 թ.): 2005-2006 թթ. Ջուլայի հայկական աշխարհահռչակ գերեզմանոցն իսպառ ոչնչացնելուց հետո ադրբեջանական ելուզակներն անցել էին Արաքս գետը և ազգությամբ թուրք-ազերի իրանական սահմանապահ ուժերի լուռ թողնվությամբ քանդել նաև Յովվի եկեղեցին: Ավելի ուշ Իրանի կառավարությունը դատապարտել էր իրենց չեզոքությամբ հանցագործությանը սատարած բոլոր զինծառայողներին և ձեռնարկել Յովվի եկեղեցու հերթական նորոգության գործը, որը 2010 թ. դեռևս ընթացքի մեջ էր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի)

ԺՅՄԴԱ, ՆԱԽԻԺՅԵՎԱՆՍԿԱՅԱ ԱՎՏՈՆՈՄՆԱՅԱ ՐԵՍՊԱԲԼԻԿԱ. Արмянская Пастушья церковь, некогда принадлежавшая городу Джуга и находящаяся на его противоположной стороне—на правом (иранском) берегу реки Аракс (фот. А. Ахназаряна, 1972 г.). По инициативе иранских властей церковь была отреставрирована в 2000-ых гг. с некоторыми явными ошибками (фот. Грайра Базе, 2002 г.). После окончательного уничтожения всемирно известного кладбища в Джуге в 2005–2006 гг. азербайджанские вандалы перешли реку Аракс и с молчаливого согласия пограничников (по национальности турок-азеров), разрушили также Пастушью церковь. Позже иранское правительство осудило действия всех военных, которые своей нейтральной позицией поддержали криминальные действия, и начало очередное восстановление церкви, которое в 2010 г. еще продолжалось (фот. С. Карапетяна)

ՋՈՒԳԱ, ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԻՂ. Ջուղայի հայկական աշխարհահռչակ գերեզմանոցը 1915 թ. (լուս.՝ Ա. Կրուլիի)
ДЖУГА, НАХИДЖЕВАНСКАЯ АВТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА. Всемирно известное кладбище Джуги в 1915 г.
 (фот. А. Вруйра)

ՋՈՒԳԱ, ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԻՅ. Անուշներ Ջուղայի գերեզմանոցի ժե-ժե դարերի խաչքարերից 1915 թ. (լուս.՝ Ա. Կրույրի): Բուլղո-գերմերով գերեզմանոցի ոչնչացման սկիզբը 1998 թ. (լուս.՝ Ա. Պետրոսյանի)
ДЖУГА, НАХИДЖЕВАНСКАЯ АВТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА. Образцы хачкаров (XV-XVII вв.) кладбища Джути в 1915 г. (фот. А. Вруйра). Начало уничтожения кладбища бульдозерами в 1998 г. (фот. А. Петросяна)

№ 3 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ - 2010 - ԱՄՐԻՆ - 2011
DECEMBER - 2010 - APRIL - 2011

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԱԳԻՐ
ՍԱՄԿԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР
САМВЕЛ КАРАПЕТЯН

ԽՄԱԳՐԱԿԱԶՄ
ԷՄՄԱ ԱՐՐԱԴԱՍՅԱՆ

ԽՄԱԳԻՐ РЕДАКЦИЯ
РЕДАКТОР
ЭММА АБРААМЯН

ՀԱՍՄԻԿ ՀՈԿՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԽՄԱԳԻՐ-ՍՐՐԱԳՐԻԳ
РЕДАКТОР-КОРРЕКТОР
ЛЮСИ АВЕТИСЯН (рус.)
АСМИК ОГАНЕСЯН (арм.)

ԴԻԱՆԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԹԱՐԳԱՆՆԻԳ ПЕРЕВОДЧИЦА
ДИАНА ГРИГОРЯН

ԱՐՄԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ,
ԼԻԱՆԱ ՀՈԿՀԱՆՆԻՍՅԱՆ-
ՋՈՐԹՈՇՅԱՆ

ՀԱՄԱԿԱՐԳՁԱՅԻՆ ՖԵԿԱԿՈՐՈՂՆԵՐ
КОМПЬЮТЕРНЫЙ ДИЗАЙН
АРМЕН ГЕВОРКЯН,
ЛИАНА ОГАНЕСЯН-КОРТОШЯՆ

ԱՐՄԵՆԱԿԱՆ ԱՐԽԻՏԵԿՏՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԻՆՏԵՆՍԻՎՆԵՐ ԿՐԿԱՆԱՅՈՒՄ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՄԻՆԻՍՏԻՎՆԵՐԻ ՔՐԻՍՏԻԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՔԻՆՆԱԴՐԱՍ

ФОНД ПО ИЗУЧЕНИЮ
АРМЯНСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ
ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИЙ ИНФОРМАЦИОННУЮ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

ՎԿԱՅԱԿԱՆ N 03Ա089223
ՏՐԿԱԾ 13.10.2010

Лицензия No. 03A089223
Дана 13.10.2010

ՀԱՄԱՐԻ ԹՈՂԱՐԿԱՆՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ
ՍԱՄԿԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Ответственный за выпуск номера
САМВЕЛ КАРАПЕТЯН

ԵՐԵՎԱՆ, ԲԱԴՐԱՍՅԱՆ 24Գ
РА, Ереван, ул. Баграмяна 24в

<http://www.armenianarchitecture.am>
<http://www.raa.am>

✉ raayer@sci.am
☎ 010 52 15 25

© ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՄԻՆԻՍՏԻՎՆԵՐԻ ՔՐԻՍՏԻԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՔԻՆՆԱԴՐԱՍ
© ФОНД ПО ИЗУЧЕНИЮ АРМЯНСКОЙ
АРХИТЕКТУРЫ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԵՐԱՏԱՐԱԾՆԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ
ՈՒՍՈՒՄԱՍԻՄՈՂ
ՉԿՆԱԴՐԱՄ
ФОНД ПО ИЗУЧЕНИЮ
АРМЯНСКОЙ
АРХИТЕКТУРЫ
ԵՐԵՎԱՆ - ԵՐԵՎԱՆ
2011